
Ponència

Ni sirenes ni pastors, o la trampa de la identitat

Per JOSEP M. FRADERA BARCELÓ

L'Empordà, com a realitat humana i geogràfica, passa per una situació delicada.* Com tot el país, de fet, però amb connotacions que deriven del particular caràcter d'“espiga de la garba catalana” que Maragall li atribuï. Hi ha indiscutibles senyals d'alarma que es projecten sobre “antics equilibris ambientals i, a la vegada, sobre allò que significa una certa idea de país, del país petit, s'entén. En poques paraules: la comarca, les dues comarques, si es vol, estan passant per un procés de transformació de tal dimensió que no és clar que ho puguin resistir. Dit altrament: que ho resisteixi l'Empordà més o menys idealitzat que tots plegats tenim al cap. No és massa difícil adonar-nos que es tracta d'una crisi doble. D'una banda, és la crisi provocada per l'acceleració en les formes d'evolució històrica centenària d'ocupació del medi físic i d'integració d'activitats diverses d'ordre econòmic i social. De l'altra, es tracta d'un qüestionament profund de la identitat col·lectiva contemporània, afaiçonada per l'activitat dels empordanesos mateixos i, a partir d'un cert moment, per la contribució que s'hi afegí de certes projeccions de la cultura catalana envers la realitat de la comarca. És una crisi doble, dues crisis connectades, ambdues de mala resolució atesa la manca d'instruments adequats –d'aquells que proporciona l'administració, el parallamps de tots els mals, però igualment els propis de la societat civil– en mans dels empordanesos com a individus i com a col·lectivitat.

Anem a pams i ordenem algunes de les coses que sabem del país i de la gent que l'ha fet, en un esquema el més sistemàtic possible:

1) El pes de la història pròpia. En un medi com l'empordanès el pes de la història és, sens dubte, aclaparador. Deu haver estat així des de molt enrere. En un espai petit però en el qual s'acumulen tantes referències històriques, la

* Aquest text és la reelaboració del llegit a Figueres el dissabte 21 d'octubre de 2006. No hi he introduït canvis ni variacions substancials. Tampoc hi he volgut afegir notes ni referències erudites, per tal de preservar el caràcter oral de la versió llegida. El que sí em cal és fer constar el meu agraïment als amics Jaume Santaló, Albert Garcia Balanyà, Albert Testart i Jaume Guillamet pels ajuts rebuts, en particular quan es tracta de textos encara inèdits. Com se sol dir i ser veritat, els errors de detall o d'interpretació només són atribuïbles a la responsabilitat de l'autor.

sensació de viure el passat és alhora quasi imperceptible, part del viure de cada dia, i inevitable. Cal començar per Empúries, la ciutat-mercat d'on ve el nom del comtat i després del país i, de ben segur, d'alguns topònims de la comarca. Segurament ens vénen altres coses, més antropològicament impreses a la genètica local, però imprecises en la definició. Es pot continuar amb el caràcter imponent d'un centre monàstic com Sant Pere de Rodes, vital a la Catalunya en formació de l'abat Oliva. Es pot reblar el clau a la majestuosa Ciutadella de Roses de la primera meitat del segle XVI. La utopia retrospectiva de Fages de Climent a *Vila-sacra, capital del món* –escrita el 1956– captà perfectament, millor que qualsevol llibre d'història, aquell llegat més que mil·lenari. Es tracta d'una mena d'aplicació històrica del sistema del banc del “si no fos”, és a dir, d'una sèrie d'encadenaments de la història els quals conspiraren per fer perdre entitat independent a l'Empordà històric en benefici de la resta de Catalunya. Si no fos, en definitiva, per tot un seguit de fatalitats, Vila-sacra o Figueres serien a hores d'ara allò que no són i nosaltres no seriem ara en aquesta sala, lamentant-nos d'allò que ja no és ni podrà ser mai més. La recreació de Fages expressava molt bé tant la densitat històrica de la comarca com la distància física i moral que sempre la separà de la Catalunya comtal al voltant de Barcelona. Com es pot veure també, és l'altra cara de la seriositat del cicles implacables de Deulofeu. Tot plegat, molt figuerenc i, quan el vent bufa de nord a sud, escampat per tot el país.

Ara bé, ¿en quina mesura aquest llegat tan dens d'història secular i mite sobreposat pesà sobre les generacions posteriors? O, si es vol, ¿en quina mesura la gent d'abans del segle XIX i XX, quan la història comença a comptar en els projectes col·lectius, era conscient d'aquell pes del passat? És fàcil d'entendre que nosaltres sí que el sentim, en la mesura que la nostra consciència social s'ha forjat a partir del canvi de sensibilitat arqueològica i històrica que començà a finals del segle XVIII amb Antoni de Capmany i s'afirmà, sobretot, a principis del segle XX amb la reivindicació en paral·lel del romànic i del llegat clàssic. Ben segur que, per als empordanesos dels segles anteriors, aquell patrimoni de pedres i llegendes centenàries no era altra cosa que història, és a dir, passat, amb una escassa projecció vers el present, vers les vides i els tràfecs quotidians. Val a dir que amb una excepció, quan la història era l'explicació dels drets adquirits com a part d'un món extingit però que estava encara al cor de la idea de ser vila del rei o del bisbe, amb un significat precís en termes jurídics i en termes de tradició. Tampoc sabem l'impacte real que tingué entre els grups il·lustrats de la comarca, abans del segle XIX tardà, el canvi de sensibilitat envers el passat al qual abans ens hem referit. Allò que és ben segur, però, és que la *Historia del Ampurdán* (1883) del begurenc Pella i Forgas assenyala, en qualsevol cas, un tombant indiscutible. Com a tal, es constituí en el model per a les generacions posteriors, plagis i préstecs inclosos per part de figures ben conegudes, a les quals després ens referirem.

2) El pes de la història dels altres. Es fa molt difícil explicar la transformació dels dos “empordàs” en els darrers segles sense considerar, sumàriament, dos factors entrelligats que cal prendre en consideració.

L'Empordà, l'Alt Empordà en particular, és una terra de frontera. Ja ho era abans del tractat entre França i Espanya després de la Guerra de Secessió, en la mesura que els Pirineus constituïen una frontera natural que dividia seriosament Catalunya, no pas d'allò que de manera prou cursi s'anomena la "Catalunya nord", sinó del Rosselló, el Vallespir i el Capcir, i, sobretot, de la gran ciutat rossellonesa que els articulava. Perpinyà era, nogensmenys, la segona del país. Encara en conserva els contorns, després de tanta destrossa centralista. Terra de frontera, l'Empordà ho serà de veritat, i no pas per pròpia voluntat, després de l'acord entre les monarquies espanyola i francesa l'any 1659. El fet va ser d'una importància enorme per al país. Malgrat això, resta per fer la història a peu pla del fet fronterer, el qual com saben molt bé els figuerencs té evidents avantatges i notoris inconvenients. Tots els Pirineus eren una extensa àrea de contraban si bé, mercès a aquest fenomen, ho era alhora d'especialització i d'oportunitats inimaginables a parts del país més controlades per les precàries i despòtiques administracions d'ambdós estats. El comerç il·lícit és un fet d'una gran dimensió, amb prou feines estudiat. Fa uns quants anys el nord-americà Peter Sahlins va escriure un llibre de gran èxit internacional titulat *Borders. The Making of the Frontier between France and Spain in the Pyrenees* (1989), en el qual explicava molt bé les repercussions econòmiques, socials i polítiques del fet fronterer a ambdues bandes de la Cerdanya a partir del Tractat del Pirineus i fins molt endavant del segle XIX. Un segle abans, tothom sabia, i l'administració borbònica ho sospitava de manera fonamentada, que una part de la suposada indústria tèxtil olotina no era altra cosa que una tapadora del tràfec clandestí a banda i banda de la ratlla. Una antropòloga britànica, Oona O'Brien, va explicar com les fàbriques d'espardenyes de Sant Llorenç de Cerdans treballaven, el segle XIX i encara a començaments del XX, per a ambdós costats de la frontera. Hi havia possibilitat de millorar el nivell de vida com a compradors i com a proveïdors; hi havia també la possibilitat de perdre-ho tot si els carrabiners decomissaven el producte. Els de Cadaqués en sabien un niu de com anar a l'altra banda, quasi tant com els d'Espolla. No té res d'estrany que Josep Pla, responsable de la més consistent reescriptura de la història de la comarca, s'ocupés del tema i posés "Contraban" per títol d'una de les més conegudes narracions.

Com dèiem, la frontera s'apropà més i es va fer físicament més tangible amb el Tractat de 1659 entre els dos estats. La conseqüència més directa va ser l'omnipresència de la guerra i del factor militar, des de finals del segle XVII fins a les guerres napoleòniques i, ben probablement, més enllà. Les ciutadelles de Roses i Figueres –l'anomenada "bella inútil", espanyola en temps de pau i francesa en temps de guerra–, vers la qual es llançà Joan Prim el 1843 per a esclafar els insurgents "jamàncios" del seu propi partit, les defenses militars a la frontera en són encara un testimoni petrificat i quasi inservible. Durant segles, però, varen ser una força operativa a la comarca. I la presència de les guarnicions, també. El fet que als catalans no els agradin massa els militars (malgrat que el primer president de la Generalitat restaurada de l'any 1931 ho hagués estat i que el quart admirés per damunt de

qualsevol altra figura política al general De Gaulle, de qui en va aprendre les maneres), no treu l'interès i la importància històrica del fet. Al segle XIX i XX i per reblar el clau, el fet fronterer convertí la comarca en lloc de pas, d'exilis cap a França i d'incursions cap a Espanya, de carlins, de liberals i de republicans, almenys fins als maquis dels anys quaranta i cinquanta. És una història que només coneixem massa fragmentàriament. Caldria donar-hi una empena. Com va dir Pierre Vilar amb gran saviesa, és a la frontera on es veu millor la història de cada país.

Hi ha una altra cara de la realitat fronterera: la prolongació del comerç de cabotatge i costaner a banda i banda. Sabem que des de l'època medieval i fins al segle XIX, pel cap baix, hi hagué unes rutes marítimes seguides de manera perseverant per la modesta marina mercant dels pobles de la comarca. A una banda, hi havia els ports de la costa de llevant fins al de Barcelona, de l'altra, la ruta vers Seta i la fira d'Aiguës-mortes. Encara hi ha famílies benestants a la comarca que deuen la prosperitat a aquest fet que ara ja és passat. És ben curiós que, en un país tan obsessionat per la pròpia història, aquesta realitat centenària no hagi merescut una atenció més gran. És el comerç costaner allò que explica que hi hagués pobles mariners gens menuts, com ara Cadaqués, Roses, Begur o Palamós. Aquest fet explica igualment perquè quan s'obrí la veda del comerç amb Amèrica al segle XVIII, una part de la marina d'aquestes poblacions entrés al negoci colonial, com ho feren amb més entitat Lloret i Sant Feliu de Guíxols. I després del comerç seguiria l'emigració, vers Cuba de manera principal però també vers altres contrades americanes. El cas de Begur, ben estudiat per Lluís Costa, ho mostra abastament. Ara, el més important és que les tres dimensions del fet —el cabotatge peninsular, el cabotatge transfronterer i la navegació (i emigració) a llarga distància— es reforçaven mútuament. Ens falta fer una mica d'esforç per bastir un quadre de conjunt de la comarca, un quadre que integri també aquesta variable. A més, a ningú se li escapa que per la frontera no només hi passen les mercaderies més corrents. Hi passaven llibres i idees, posem per cas. Hi ha moments, durant els anys del segon regnat de Ferran VII o els del general Franco, on a Perpinyà s'hi covaven idees perseguides a casa, on es podien establir-se refugiats polítics, on es podien comprar llibres o veure pel·lícules, en unes condicions impossibles per raons òbvies a la Catalunya peninsular.

3) Un o molts “empordàs”? Vagi per endavant que la pregunta no és retòrica i que no es refereix a la realitat imposada per la divisió comarcal de 1933. Dibuixar un mapa polític és sempre una operació volitiva, de decisió fins a cert punt arbitrària, i en aquella ocasió també ho va ser. Per això va deixar el serrell de la posició de Banyoles i la seva àrea d'influència, així com una certa imprecisió a l'hora de delimitar la frontera exacta entre els dos “empordàs”.

No em volia referir pas a aquesta qüestió, sinó a una altra de força més interessant. Em refereixo a l'heterogeneïtat d'ocupacions i activitats econòmiques a l'espai comarcal. En aquest ordre de coses, tots som deutors

d'una inspirada conferència d'Ernest Lluch a Figueres, fa un colla d'anys. La tesi principal de la intervenció de l'economista i historiador era la reivindicació de la pluralitat d'evolucions empordaneses. La idea d'un Empordà merament agrari no tenia cap sentit per a Lluch, la visió del qual partia de dues grans intuïcions que després desenvoluparia només de manera parcial. La primera derivava de la vinculació de l'economista i historiador a la Baixa Garrotxa, a Maià de Montcal. Des d'allí es va interessar de veritat pel tema de la integració entre treball agrícola i treball industrial. Li van interessar molt, en particular, les "botigues" dels estris de fusta de Tortellà i voltants, una de les indústries tradicionals més pròsperes, desbancada del tot a la segona meitat del segle XIX per l'embranchida de la metal·lúrgia, per industrials com els de Can Culleretes del Poble Nou. La segona derivava de l'experiència de la tesi doctoral sobre el pensament econòmic català entre 1760 i 1840, la part més rellevant de l'obra de Lluch. Aquell ambiciós projecte investigador li va permetre adonar-se de moltes coses fins llavors mal conegudes o poc reconegudes, historiogràficament parlant. Una d'elles era l'existència de nuclis intel·lectuals molt consistents fora de Barcelona. Lluch dedicà molta atenció als Amat i Torres de Sabadell i Sallent, a la Societat Econòmica d'Amics del País de Tàrraga, als capellans jansenistes de l'arquebisbat de Tarragona, als propietaris rurals de la Plana de Vic i de la Catalunya interior. De tot plegat, en derivà una visió on el lloc cabdal de Barcelona no resultava disminuït de cap manera per la constatació d'una Catalunya menys radial, però sí que aquella indubtable centralitat barcelonina s'integrava en una perspectiva més harmoniosa i plural. En poques paraules, s'escapà de la temptació de projectar la Catalunya del segle XX cap enrere. Per això, quan se li demanà parlar sobre l'Empordà pouà fins a Salvà i Campillo, el savi de Mollet de Peralada, o als tapers i surers dels dos empordàs o altres indústries de tall domèstic escampades per la comarca, entre d'altres i molt interessants coses. Com veurem més endavant, aquesta idea de l'economista i historiador hauria de tenir conseqüències per a la història política i intel·lectual de la comarca si la prenguéssim seriosament.

La intuïció de Lluch replantejava allò que formulava al començament d'aquest apartat en forma d'interrogació. Quants "empordàs" hi ha? La resposta cau pel seu pes: n'hi ha diversos. Corrent el risc d'esquematzació, podem censar-ne els següents: un de marítim i un d'interior; un de fronterer i un altre allunyat del fet fronterer; un de genuïnament agrari i un altre orientat vers les activitats de transformació. Que jo conegui, només un treball recent i malauradament inèdit de Jaume Santaló s'ha proposat avaluar la densitat industrial de la comarca, amb el resultat provisional però sorprenent de constatar que el pes de les activitats de transformació i industrials no era tan petit com pensàvem. A hores d'ara, les tres grans àrees industrials de la província de Girona ens són prou conegudes: el suro del Baix Empordà i la Selva; el tèxtil de Salt i, en tercer lloc, la petita metal·lúrgia del Ripollès. Resta, però, avaluar amb més precisió el pes de les activitats de transformació i intermediació que foren la prosperitat de Figueres i altres nuclis petits i mitjans, la clau de la preeminència d'una protoburgèsia comarcal d'una importància difícil de negar. Veure les coses

des d'aquest angle hauria de permetre revaloritzar els projectes, de vegades insensats, de promoció industrialista de la comarca, per l'estil del ferrocarril entre Sant Joan de les Abadesses i Roses que a un grup d'entusiastes en el progrés se li acudí proposar. No eren purs castells de sorra. Ben al contrari, eren projectes que responien a les mateixes lògiques que aquells altres que s'empescaven els industrials barcelonins, igualment amb poc èxit la majoria de vegades.

Aquesta constatació no treu interès a la importància inobjectable del dinamisme agrari de la comarca. Es pot formular a la inversa segurament: era el dinamisme d'hisendats i pagesos allò que empenyia els altres sectors econòmics, mentre aquests, al seu torn, estiraven una agricultura en ple procés de canvi. Ressaltar la complexitat econòmica del país no treu importància tampoc a l'acció i projectes de tots aquells qui, amb en Narcís Fages de Romà al davant o, més endavant, amb el lletraferit Marquès de Camps, es varen plantejar millorar tant com fos possible l'agricultura empordanesa, una de les més diversificades de Catalunya. Era l'altra cara dels projectes industrials i comercials amb un punt obvi de relació entre ambdós, com abans emfasitzàvem. Iniciatives com les de la Granja Escola de Fortianell no pretenien inventar res, sinó contribuir i impulsar cap endavant una agricultura d'associacions complexes. Una agricultura que integrava conreus molt diversos de forma probablement molt respectuosa amb les capacitats naturals de la comarca. Una agricultura que va ser capaç de seleccionar i equilibrar, amb adaptacions que venien del passat, el cereal arreu, la vinya i l'olivera al secà, la fruita i la ceba o l'arròs a les àrees d'horta o irrigades, sense oblidar l'explotació massiva de la modesta i vital canya del país o el cànem d'aiguamoll que constituïen les grans exportacions del port de Roses, per acabar amb la del suro de l'Albera i les Gavarres, la base de la indústria potent del tapers. Doctors té l'Església comarcal de la història agrària que en saben més que jo d'aquesta qüestió, per la qual cosa m'estalvio de continuar en aquesta línia.

Aquesta varietat econòmica i social local explica (no dic determina) la interessant història política empordanesa, de la qual val la pena extractar-ne algunes línies temptatives i provisionals, tot esperant que la recerca en curs les confirmi o rebutgi.

1) El mite de l'Empordà federal i republicà. Des dels anys de la revolució liberal, durant la dècada de 1830, Figueres, la Bisbal, Torroella i altres nuclis de la comarca experimentaran l'emergència d'un important corrent de radicalisme polític. El punt de referència de l'arrencada d'aquella força imparable va ser l'ascens i destitució repetida d'Abdó Terrades com alcalde de Figueres. A mitjan segle XIX d'aquell corrent en derivà un altre encara més radical ideològicament, per bé que no gaudí mai de tanta influència política i arrelament social. Em refereixo als joves republicans d'inspiració socialista, entre els quals destacaren de manera clara Narcís Monturiol, Martí Carlé i els germans Sunyer i Capdevila de Roses. Aquest grup es constituí en una referència intel·lectual important en el món de la política, la ciència i la cultura catalanes de l'època. Només cal recordar que

Francesc Sunyer Capdevila, altrament conegut com *Banyeta* per molta gent, escandalitzà tant als espanyols des del seu escó de les Corts de 1873 que el gran Leopoldo Alas *Clarín* el convertí en l'ateu per antonomàsia a *La Regenta*. Els Sunyer, els Sunyer Pi i els Pi-Sunyer, però, no eren presències boiroses només en el terreny de la política. El fil que unifica la trajectòria d'una part de la família era la dedicació a la medicina, a la lluita contra la tuberculosi que llavors feia estralls en particular. Aquesta admirable trajectòria familiar es pot resseguir mercès els magnífics frescos que varen pintar August Pi-Sunyer a *Sunyer metges, pare i fill* i *La novel·la del besavi* i Carles Pi-Sunyer a *Maria Sunyer i els seu temps*, recreacions basades en records de primera mà, inestimables per a nosaltres. Aquest nucli intel·lectual importantíssim desembocà finalment a l'ampli corrent del republicanisme federal. Els Sunyer, Tutau, Caimó i altres foren un actiu essencial del corrent polític durant la Primera República, a casa, a Barcelona i a la capital d'Espanya. A partir d'aquest moment, dominaren completament la política local figuerenca, com sabem pel treball de Manolo Moreno *El personal polític republicà a l'Ajuntament de Figueres (1877-1923)*. D'alguna manera, tot plegat era encara viu quan Carles Pi-Sunyer ocupà llocs de la més alta responsabilitat política, durant la Segona República.

Cal explicar per quins motius aquest republicanisme ocupà un espai tan important en la política empordanesa. En aquest punt cal avançar i recollir arguments i invitar alhora a un prudent patriotisme local. Si es tracta d'avançar arguments em veuré obligat a citar, un cop més, Jaume Santaló, a la incitació a entendre la pluralitat social i política de la comarca. És una qüestió no resolta i que caldrà esbrinar, però no sembla raonable pensar que, en un món merament agrícola i mal connectat, el republicanisme com a corrent s'hagués pogut imposar de la manera com ho va fer a l'Empordà. Al seu interior es pot detectar un fort element menestral, la presència de petits industrials, això sí, amb una forta base popular ben segur molt heterogènia. Es tractà d'una evolució comparable al republicanisme provençal, per l'estil del quadre magnífic que Maurice Agulhon pintà a *La République au Village* i a altres treballs, on estudià amb molta cura desenvolupaments molt semblants a aquells que podem observar a casa nostra. Dit això, que és essencial, val la pena introduir un toc de prudència, evitar interpretacions massa agosarades. Un historiador de la Universitat de Girona, Genís Barnosell, explicà molt bé, en una recerca sobre el cas de Torroella de Montgrí, com el radicalisme liberal i el republicanisme agafà fins i tot en el medi rural. En segon lloc, val la pena recordar que el pes del republicanisme va ser també molt important a altres bandes. Posem per cas, a la vila de Gràcia o al Reus del general Prim. Si seguim a Àngel Duarte, el millor estudiós del fenomen, entendrem que el republicanisme era un moviment plural més que no pas un partit rigidament organitzat. Aquest fet constitutiu li permetia adaptar-se amb facilitat a les particularitats locals. Per tot plegat, és difícil parlar de republicanisme català, si per això volguéssim suggerir quelcom homogeni o molt organitzat. Allò que hi hagué foren múltiples republicanismes, en un procés de contínua competència entre grups i definicions ideològiques, pel cap baix fins a la

fundació d'Esquerra Republicana l'any 1931. En aquest context, el republicanisme federal gaudí d'una sòlida hegemonia a Figueres i a una part de la comarca a partir dels anys vuitanta del segle XIX i fins al 1939, amb la lògica interrupció quan la Dictadura de Primo de Rivera. Dit d'una altra manera, quan les condicions ho permeteren –quan el restabliment del sufragi universal el 1891, quan la ingerència de l'Estat a la vida pública era menor– reeixí una manifesta hegemonia social i cultural d'aquell corrent magmàtic, d'aquell moviment important a escala espanyola i fortament tenyit alhora de particularitats locals. Aquell domini de la política comarcal s'accentuà fins arribar a l'any fatídic de 1939. En aquest sentit, el republicanisme aconseguí forjar un sistema de partits específic de la comarca, únic probablement a la província de Girona, amb l'excepció del subsistema de la Selva dels tapers republicans de Sant Feliu al Centre, adversaris primers dels liberals progressistes i competidors ferrenys dels catalanistes després, com explicà Agustí Calvet *Gaziel* a la monografia que dedicà a la ciutat natal.

Hi ha una altra cara de la mítica de l'Empordà federal sobre la qual cal dir alguna cosa. No és raonable estendre, sense més precisions, la imatge del republicanisme figuerenc al conjunt de la comarca. Com ja indicàvem abans, resta justament per estudiar el grau i l'abast de la implantació d'aquest corrent polític, seguint el camí que ja fa uns quants anys va traçar Alfons Romero. Quan ho vulguem fer no ens faltaran pas indicadors: eleccions i candidatures; premsa i campanyes polítiques; ateneus republicans. Però resta també establir el grau d'implantació d'altres corrents polítics i culturals: dels liberals progressistes del governador Enric de Climent, propietari de nivell alt; el pes dels grans propietaris, valgui la paradoxa, generalment vinculats al liberalisme moderat de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, el cas de Fages de Romà i de tants altres empordanesos de gran influència. D'aquests altres actors de la política empordanesa en sabem ben poca cosa. Hi ha també un Empordà que mira cap a la Garrotxa i que, en correspondència, mostrava una inexorable propensió envers el carlisme. Quan el poeta Fages abandonà la construcció d'innocents mitologies i s'endinsà en els papers dels seus avantpassats, és a dir, quan va escriure el molt notable *Climent*, s'adonà perfectament de la complexitat a la qual m'acabo de referir. El llibre refà meravellosament la història del tot just esmentat Enric de Climent, el centre de l'obra. Carles Fages, però, assumeix la idea expressada amb clarividència per l'avantpassat quan es tracta de dibuixar el caràcter plural de la política empordanesa. Per exemple, a propòsit de saber amb quines intencions es dibuixaven aleshores els districtes electorals. Cito: “A l'Empordà no hi havia, en realitat, ni progressistes ni moderats; per tant, tenint cura que els vots republicans i carlins pesessin per igual, la victòria fóra sempre per al candidat ministerial o, en tot cas, per al més hàbil. Amb aquest criteri, Climent contribuí directament en la confecció de tots els districtes de la província.” En allò que l'afectava directament, doncs, aquella operació de cirurgia plàstica de la política electoral passava per, i cito altre cop, “fer-se un districte exprés, un districte que estengués vers els amics els seus tentacles i es contorsionés per a no passar on hi havia l'enemic. Un districte que vingués de les Selves,

agafés Castelló, fugís dels federals de Figueres, s'enfilés cap a la Garrotxa, passés de llarg per Banyoles i arribés a treure el cap ran mateix de les tàpies de Figueres.” De tot plegat en deriva una conclusió elemental: l'Empordà no era en absolut una realitat homogènia. N'hi ha una segona, si es vol, a la política li cal enginy, sempre, i petites trampes, sovint. Fet i fet, els historiadors no poden dibuixar de manera arbitrària les realitats que pretenen descriure, és la seva fortalesa i la seva servitud. Es deuen a la reconstrucció de la totalitat històrica, més enllà de les simpaties que puguin sentir pels uns o pels altres, com a ciutadans responsables que són. Empordanesos ho foren tant el republicà Abdó Terrades com el liberal progressista Enric de Climent, tant el cap de colla Ramon Roger de Massanet de Cabrenys, aquell que s'alià amb Prim quan la insurrecció fallida de 1866, com el general Savall, cap carlí tan tocat per la tramuntana com qualsevol republicà abrandat. Tot plegat mostrava a petita escala que la primacia del liberalisme a la plana era l'altra cara de la dels carlins a la muntanya i, a la vegada, que dins la família liberal el republicanisme federal tenia la paella pel mànec.

Tot plegat és una qüestió que va molt més enllà de l'estricta geografia electoral i del joc entre els partits. En efecte, el republicanisme representava uns valors; les anomenades dues grans famílies liberals o els partits dinàstics més tard, uns altres; els carlins eren la gran força fora del sistema, de vegades els antisistema, amb valors i cultura propis. Uns i altres responien a lògiques socials profundes que s'expressaven en una posició particular en els sistemes d'idees de l'època, en relació amb la religió catòlica o la religió del progrés. Tot plegat derivava en una aferrissada competència pel domini espiritual i simbòlic de la col·lectivitat, cosa que als pobles petits amb centres assistencials i recreatius d'uns i altres es podia copsar amb un simple cop d'ull. El problema rau en el fet que l'Empordà de la llibertat agafà tanta força que, si el projectem envers el passat sense matisos, amenaça esborrar altres realitats igualment significatives per bé que minoritàries. De tota manera, en la mesura que els mites són formacions culturals humanes que tenen pes conformador i força social mereixen ser analitzats. Entre els de la Catalunya contemporània, el mite de l'Empordà federal o de la llibertat republicana va ser –i és– d'una força molt notable. Per aquest motiu, de vegades no sabem si l'Empordà mitològic que portem al cap és una pura emanació de la història o si és una construcció ideal que en la nostra innocència li superposem de forma potser un xic abusiva. Val la pena entretenir-se una estona en la qüestió, esbrinar com s'ha construït la idea mateixa d'Empordà que forma part de l'ambient quan hom veu ballar sardanes i pensa en la mítica del Fages dels darrers anys, quan hom seu en un cafè de la Rambla de Figueres amb algun amic per a passar improductivament l'estona. I, sobretot, quan reflexionem si la idea genuïna de llibertat no s'ha convertit, amb el canvi de les condicions econòmiques introduït pel turisme i després de l'experiència de llibertat negativa –l'econòmica amb corrupció i despotisme polític del franquisme dels anys seixanta, quan tot comença a canviar de debò–, en una realitat pràctica amb derivacions massa destructives per al paisatge i la comunitat que el forjà amb treball acumulat durant segles.

2) **El mite de l'Empordà construït des de fora.** El mite de l'Empordà amant de la llibertat, republicà, tocat per la tramuntana, és relativament recent. Quan el mite emergí amb força moltes de les coses que comentàvem fa un moment ja eren història o quasi. Més rotundament encara, és un mite nascut de les condicions molt pròpies del segle XIX però que es projectà amb intensitat cap al segle passat. Es tracta, en definitiva, del mite de la llibertat perduda en un món cada cop més interrelacionat, en el qual la gesta heroica o desinteressada és, en principi, exclosa. El romanticisme consagrà aquesta mena de fabulacions, la més persistent de les quals va ser la de l'holandès o el jueu errant, el contrapunt a les constriccions de la societat moderna. A finals de segle, els anomenats preraphaelites anglesos i Richard Wagner, que tant varen influir als nostres modernistes, els recrearen una vegada més. En efecte, la mitificació de la bellesa i dels valors cavallerescos del món medieval pròpia de final de segle, els reactualitzà.

En realitat, el mite de l'Empordà és una versió tardana de l'oposició entre la vida grisa de la ciutat moderna i l'afany d'autenticitat rural, vilatana o popular. En aquest sentit, l'insurreccionalisme republicà o carlí eren un bon material per a la fabricació mitològica, tal com la literatura de finals del segle XIX mostra abastament. Aquella contraposició que esmentàvem en començar el paràgraf, que beu d'un doll romàntic inqüestionable, amarà tota l'obra dels Jocs Florals, sobre la qual, per carrinclona que sigui –i ho era molt–, s'articulà la recuperació de la llengua i la literatura en vernacle per a usos cultes. La mitologització que li va ser pròpia es va resoldre envers dues grans direccions noves: la històrica i la ruralitzant, ja que la religiosa era la continuació de la tradició barroca mai interrompuda en la devoció popular. La tecla del paisatge com a metàfora de valors morals va ser la branca que conduí a l'arbre frondós de mossèn Cinto. El gran poeta de Catalunya va ser qui, des del gran mirador del Santuari de Nostra Senyora del Mont, se les enginyà per articular tota una mitologia de la Catalunya cristiana arrelada en el paisatge, d'una Catalunya quasi geològica si no fos per l'aportació humanitzadora del cristianisme. L'Empordà, la darrera derivació pirinenca, era, des d'aquest punt de vista, el lloc privilegiat on es podien agermanar les dues Catalunyes, la mil·lenària i primordial dels Pirineus i la costanera i abocada cap enfora de la costa. La sirena i el pastor, en definitiva, que tanta fortuna tindran dècades a venir. L'inseriment de l'Empordà a la cosmovisió catalana arrenca seriosament d'aquesta poderosa proposta poètica.

Arribats a aquest punt, s'imposa una primera conclusió: la identitat moderna empordanesa va ser construïda en bona mesura des de fora, com a part de la formació de la idea moderna de Catalunya, com una mena de sub-sistema al seu interior. Es podria anar més enllà i fer notar que aquells sub-sistemes metafòrics, ideals, de Catalunya, partiren en bona mesura d'un exemple comú: de la capacitat dels vigatans d'empescar-se una tradició pròpia, complementària de l'articulada pels grans prohoms de la Renaixença des de Barcelona. Vic l'exportà a Olot, on reeixí una notable escola literària i pictòrica, amb els germans Marià i Joaquim Vayreda i Josep Berga al bell mig. Després passà a Girona i l'Empordà, on Bosch de la Trinxeria de *L'hereu*

Noradell (1889) i, d'alguna manera, el mateix Pous i Pagès d'*Empordaneses* (1905) i d'en *Jordi Fraginals* (1912), en serien el darrer plançó, l'anella necessària d'una cadena condemnada a perdurar.

Tot això no hauria anat massa enllà, forçat Verdaguer pel conflicte amb Morgades a replegar-se en el misticisme d'arrel franciscana i pels límits ben tangibles del realisme conservador dels olotins i de la "saba nova" i muntanyenca dels realistes empordanesos, sense la capacitat extraordinària d'un altre poeta com a genial ideador de visions mitològiques. Em refereixo, com es pot endevinar, a Joan Maragall, el més gran forjador de mites de la Catalunya moderna, tal com Joan-Lluís Marfany va mostrar amb perspicàcia. Va ser Maragall qui, emparant-se en diverses versions de llegendes forjades per la generació anterior, les dels Balaguer, Verdaguer i Guimerà, una línia que anomenà la "poesia del gruix" per a contraposar-la a la més carrinclona dels Jocs Florals, la transformà al servei de la tasca col·lectiva de redreçament i d'unitat cultural de Catalunya. L'empresa maragalliana coincidia a grans trets amb allò que es proposà el nacionalisme del canvi de segle. En aquest sentit, el poeta barceloní va ser un precursor i articulador fonamental de la sentimentalitat que li fou pròpia. Maragall s'aproximà a l'Empordà no des de Barcelona, sinó mercès a l'estiueig a la Garrotxa, a Olot i la Fageda d'en Jordà, els paisatges que inspiraren algunes de les poesies esdevingudes més populars. En altres paraules, Maragall posà al servei de la causa el mite doble de l'Empordà, el mite de la sardana i el mite de l'esperit de llibertat.

En un treball recent però lamentablement inacabat, l'historiador sabadellenc Albert Garcia Balanyà mostra com Maragall se les enginyà per produir una mitificació adequada –la sardana, la sardana fosa amb la llibertat genèrica, l'afany de llibertat, el vent i la geologia– sense haver d'esmentar ni de miracle el republicanisme que tanta responsabilitat tenia en aquella idea. Ni a la sardana famosa ni als parlaments on impartí doctrina en més d'una ocasió al·ludí, ni féu cap mena de referència al respecte. En qualsevol cas, els elements eren prou nebulosos per a poder ser identificats amb facilitat al paisatge polític propi del lloc. Cal entendre que el catalanisme de la Lliga no era ben bé el mateix que el dels republicans. El catalanisme, el nacionalisme explícit, era un nouvingut a l'escenari polític català i, com a tal, havia d'escombrar durament del territori, per tal de fer-se'l seu, a conspicus rivals i adversaris. Maragall era un mestre consumat en la tasca de guanyar hegemonia cultural: va prendre la Sagrada Família en construcció de les mans d'un grup de capellans integristes i la convertí en la catedral de la Catalunya nova; reinventà la tradició iberista i li donà un contingut igualment nou; s'empescà una llegenda popular pirinenca renovada, la del comte Arnau, que rubricava justament el lloc fundacional que la Renaixença i Verdaguer havien atribuït a aquelles muntanyes com a bressol de l'energia oculta de la Catalunya renaixent. I s'empescà un Empordà mar i muntanya, finalment, en el qual l'acció política i cultural dels republicans empordanesos, és a dir, la llibertat pràctica dels individus (allí on, de manera precisa, començava la idea en Pi i Margall), era innecessària i sobrera. Un Empordà apte per contribuir a la tasca del catalanisme d'imaginar el país d'una altra manera, idealment més

perfecte i adaptat a les seves aspiracions d'unitat cultural. I, de manera miraculosa, aconseguí ser el gran *myth-maker* sense deixar de ser un gran poeta, maldestre en la forma a voltes però inspirat sempre en el vol de l'esperit. Finalment, però no pas menys important, demostrà quan va caldre –penso en la repressió posterior a la Setmana Tràgica– que era una persona més neta (o “desperta entre adormits”, potser caldria dir) que la majoria de les que l'envoltaven.

Maragall aixecà la veda de l'empordanisme, en un moment, en què la possibilitat d'altres propostes de llenguatge de la llibertat republicana –la reusenca principalment, que tan important havia sigut al segle XIX– no reeixiren en un missatge fort. Un cop Verdaguer i Maragall hagueren situat sirenes i pastors al seu lloc, revaloritzant el paisatge empordanès i fent-lo portador d'uns valors emblemàtics en els quals la resta de Catalunya es podia reconèixer, el missatge va ser captat per molta i molt diversa gent. L'essencial, però, va ser com la mitificació inicial i més aviat *flou* del poeta de Sant Gervasi es reforçà durant la segona i tercera dècada del segle XX. Hi contribuïren tot un seguit de factors, prou coneguts de tots plegats, però que val la pena se sintetitzar i posar en ordre. El primer va ser la miraculosa connexió que s'establí entre la intel·lectualitat barcelonina i l'empordanesa. No és pas un cas únic ni excepcional. Jordi Castellanos mostrà en un treball excel·lent com la grisa, reclosa i clerical Girona es convertí –amb els Bertrana al capdavant– en el receptacle de concrecions semblants. Val la pena dir a propòsit de la capital provincial, que varen ser els Ensesa de Girona (el comptable de la farinera dels quals era el pare de l'empordanès d'adopció Jaume Vicens Vives), que partí una iniciativa que conduïa tant a potenciar com a desviar la mitificació empordanesa anterior: convertir a part de l'Empordà en Costa Brava i fer-ne la *Côte d'Azur* de Catalunya. El projecte es realitzà parcialment, però l'estilització paisatgística i cultural ideada per Ferran Agulló contribuí enormement a popularitzar una idea innovadora en una societat on el lleure començava a ser una vocació col·lectiva.

Sigui com sigui, la connexió empordanesa va ser de la màxima rellevància en el microcosmos cultural català, com Jaume Guillamet ha explicat en més d'una ocasió. A una banda hi trobem l'escriptor i polític vinculat a Cadaqués, Pere Coromines, i les seves gràcies de l'Empordà; Manuel Brunet i la rèplica ràpida i efectiva a la mitificació oficial noucentista basada en la tradició clàssica; la primera gran construcció poètica simbòlica de Fages de Climent prenent per motiu les improbables bruixes de Llers; de l'altra, hi hagué dues grans operacions culturals, la primera, les ruïnes d'Empúries com a projecte emblemàtic (al costat de la recuperació del romànic) de la Mancomunitat i del noucentisme de la Lliga; la segona, l'afirmació en els anys vint del Port de la Selva com el territori mític dels Luard i de la gent de rem i de vela, el lloc on els ultrarefinats, aristocratitzants i popularistes, els barcelonins Josep M. de Segarra i Josep Vicenç Foix retrobaren l'alè de la terra, els amors autèntics al Cafè de la Marina i el tremp d'una gent encara no tocada pels sofisticats mecanismes civilitzadors de la Catalunya-ciutat. L'èxit de la connexió cultural que llavors s'establí fou clamorós. El problema era que el lloc que tot plegat

reservava als empordanesos de carn i ossos era més aviat boirós, com sol passar en aquestes construccions mítiques, en aquestes “collonades”, per fer servir un dels conceptes teòrics més destructius i desmitificadors que un empordanès genial inventà per distanciar-se de tot aquell sistema anecdòtic i sentimental del primer terç de segle XX.

Em sembla raonable sostenir que l'èxit d'aquella connexió mitificadora va perdurar i enfortir-se durant els anys trenta perquè a sota hi havia una societat local molt dinàmica. L'exemple més eloqüent en foren els projectes impulsats d'ençà els anys 1917-1918 per l'alcalde de Figueres Marià Pujulà, rescatats amb solvència mercès una exposició recent al Museu de l'Empordà. En efecte, el Figueres i l'Empordà de la utopia de la llibertat ben entesa arrelà i resistí el pas del temps perquè se sustentava en el coixí d'una sòlida estructura política particularista i d'unes colles culturals molt actives. En aquestes darreres hi destacaven joves estrelles emergents, com ara l'historiador i escriptor Alexandre Deulofeu, el poeta Carles Fages de Climent, el pintor i escriptor Salvador Dalí, i el polític i publicista Jaume Miravittles. Josep Puig Pujades, polític i intel·lectual alhora, pertanyent a la generació anterior, era el factor decisiu de tot plegat, la connexió necessària amb la identitat heretada i amb la política local. Tot plegat, política oficial, societat civil i individualitats destacades, varen trobar les condicions òptimes per a un floriment molt interessant en els anys de la República, un cop passà la inevitable hivernació primoriverista. Els vents bufaven de manera favorable, la sintonia entre la comarca precursora i l'impuls general republicà a Catalunya i Espanya s'harmonitzaven de manera prometedora i formidable. Així fou i així cal veure-ho, sense ignorar, però, que els fonaments de tot plegat eren més fràgils d'allò que hom podia sospitar quan els entusiasmes de 1931. Les clivelles internes de les societats catalana i espanyola conduïren l'estiu de 1936 a una implacable catàstrofe, el punt crític de reversió de tantes coses, de tants projectes assaonats per l'experiència política i cultural de les dècades anteriors. Quan la tempesta es desfermà, res en restà ni podia restar-ne al marge. Encara menys podia resistir l'ensulsiada la idea d'un Empordà tocat pels déus de la llibertat i la concòrdia. Ara no voldria continuar per aquest camí, ni deixar-me anar per un romanticisme fora de lloc. La història dels pobles és, per força, la dels moments dolços i la dels moments amargs. No només a casa nostra sinó arreu ambdues cares del passat s'acompassen amb ritmes imprevisibles que cal discernir i explicar.

3) L'Empordà rescatat salva Catalunya. En efecte, Josep Pla salvà l'Empordà i amb ell tot Catalunya. Ho va fer escrivint i reescrivint la història, la geografia i l'antropologia de la comarca de manera exhaustiva i impressionant. És veritat que Pla no practicà aquella tasca salvadora *au dessus de la mêlée*, pel damunt de les dramàtiques circumstàncies que tot just acabem de recordar. Ans el contrari, ho féu en el context de les contradiccions immenses del primer franquisme, un règim que inclogué una important nòmina de guanyadors mal instal·lats en el sistema. També és veritat que entre ell i el seu amic Manuel Brunet despullaren l'Empordà de l'enutjosa

referència republicana, inassimilable després de la catàstrofe de 1939 i de la victòria dels partidaris de la “luz de Trento y martillo de herejes”. Amb una displicència i una condescendència impossibles de dissimular, Pla reduí el republicanisme empordanès a una emanació de la tertúlia dels cafès de Figueres o Palafrugell, gairebé com el fum dels “puros” i les cigarretes. Tot això és veritat, com ho és la col·laboració, més aviat fallida, amb les noves autoritats franquistes a través de l’amistat amb Aznar avi i amb un altre empordanès, Miquel Mateu, el qual no s’equivocà de cantó l’any 1936. Tot això és cert i ben cert, però és aquí on justament comença la feina.

En efecte, des de la immediata postguerra fins al darrer volum de la falsa i traïdora *Obra Completa*, Pla reinventà l’Empordà de dalt a baix, a la vegada que reinventava la història de Catalunya. L’Empordà constituí el material primari per a la seva peculiar autobiografia, aquella que arrenca del llibre de Girona i el *Quadern Gris* i es prolongà fins a les *Notes per a Sílvia* i del *Capvesprol*. L’Empordà és la matèria primera de les temptatives fallides d’una novel·la, *El carrer estret*, expressió quasi solitària d’una de les vocacions més persistents de l’escriptor de Palafrugell. L’Empordà –i, sobretot, l’Empordanet, el seu tros de país, de naixement i per elecció com a lloc per a un exili interior carregat de significat– constituí el material del seu llarguíssim i complicat diàleg amb la il·lustrada, sotmesa i humiliada burgesia barcelonina a les planes de *Destino*, un dels pocs mercats viables per a la construcció d’una obra literària inspirada per una “diabòlica” mania d’escriure. Al final, quan ho recordem i pensem tot plegat, ja no sabem si l’Empordà és com l’hem vist i l’hem pensat, o és com Pla ens l’explicà i presentà. I aquesta constatació és el triomf pòstum de qualsevol escriptor, ens agradi més o ens agradi menys.

Es pot anar una mica més enllà. No és descobrir cap Mediterrani afirmar que Pla va ser víctima de la dramàtica història política del país, a la vegada que del curiós personatge, de mobilitat facial i transformisme polític, que ell mateix va construir amb cura durant el període de preguerra. Les confuses circumstàncies de la immediatíssima postguerra, quan el personatge tractà d’adequar les seves capacitats a les estretíssimes esclotxes del “nuevo Estado”, no varen ajudar a la normalització deguda. Encara més, si això es pensa des del cantó dels perdedors de qualsevol signe. Insisteixo, tot això és ben conegut, forma part de la història convencional de la nostra cultura. De vegades, però, passen coses que capgiren les “veritats” establertes i les percepcions consolidades, i ens obliguen a pensar altra vegada com varen ser les coses. Ho esmento a propòsit d’un fet editorial que no dubto en considerar decisiu. Em refereixo a la publicació per Maria Josepa Gallofré de les cartes girades entre Josep Pla i Josep M. Cruzet, el propietari i motor de l’Editorial Selecta. Aquesta correspondència ens obliga a modificar la percepció corrent del personatge. Pla ja havia enviat missatges contra la simplificació de les coses, en el sentit que, si hom espigola entremig de les publicacions de postguerra –els articles a *Destino*, les guies de la Costa Brava, el *Cadaqués*–, hi troba referències discretes però conclusives a la desgràcia del franquisme de postguerra, sobretot al racionament, el control burocràtic i la bestiesa cruel

i infame que havia caigut sobre el país. Ara que disposem d'aquelles cartes precises i il·luminadores, podem anar molt més enllà. Per exemple, podem afirmar sense por d'equivocar-nos que Pla era un patriota. En altres paraules, que quan el sector més prominent de la intel·lectualitat catalana havia marxat a l'exili, altres havien emmudit i altres, finalment, s'aprofitaven de la resclosida vida cultural d'una postguerra inacabable, Pla es proposà salvar el país i refer de dalt a baix allò que havia estat anorreat. Ho va fer de la manera que sabia, escrivint sense parar i fent de memorialista. En aquesta operació, el paisatge, la gent, la història i la cuina empordanesa hi varen ocupar un lloc de preferència. Com que Pla era l'únic que disposava d'una extraordinària capacitat de persuasió i de la voluntat indesmaiable de fer-la servir, l'Empordà ocupa avui un lloc cabdal en la idea que els catalans tenen del propi país. La segona part de l'operació va ser aprofitar, forçar i facilitar a Cruzet la tasca de reconstruir un cànnon literari català, de fer-ho amb una sorprenent generositat envers altres persones. Ara que hem pogut accedir a aquesta documentació excepcional, a aquest llarg diàleg, tan altament patriòtic, de dos catalans de Burgos ben ràpidament fastiguejats pel to de caserna del règim, entenem millor el mestratge que Pla exercí sobre gent decisiva per a la represa de postguerra, sobre Jaume Vicens, sobre Joan Fuster o sobre un desenganyat però encara fèrtil Agustí Calvet *Gaziel*. On seríem tots plegats sense ells?

Eliseu Carbonell acaba de publicar un llibre d'antropologia del temps a partir de l'obra de Josep Pla, on hi fa una afirmació cabdal. Al gran memorialista, ens diu l'autor, no li agradava el ruralisme costumista propi de la literatura catalana de finals del canvi de segle. Malgrat aquest fet, la seva obra prolongà d'alguna manera la mirada d'aquell corrent estètic i ideològic. El distanciava dels escriptors de finals i començaments de segle la percepció, que exposà a més d'un lloc, d'un corrent ruralista que no era capaç de retratar ni explicar el país tal com era, sinó que es limitava a transmetre una idea molt esquemàtica d'aquest, tal com mostra molt bé Albert Testart en un treball recent a propòsit del paisatgisme de Carles Bosch de la Trinxeria. Ell es proposà una altra cosa, molt més ambiciosa. Nogensmenys, es proposà descriure el país com un tot a la vegada que arribar-ne a l'entranya, mercès el memorialisme del detall i de l'observació atenta més que no pas de la inflamació moralista i ideològica. Tal com va aprendre dels moralistes francesos i de James Joyce, era conscient que sempre hi ha quelcom, sublim o prosaic, que escapa a la mirada de superfície, que s'esmuny a l'observació elemental. L'autor abans citat té tota la raó quan afirma que l'obsessió pel pas del temps –cada estació de cada any, a cada lloc, per a cadascun de nosaltres i al país com a suma de tot plegat– és el fil narratiu profund d'una obra inescotable. Allò que li passà, però, és que l'Empordà, i el contrast entre aquest i el món català de conjunt que ell tenia al cap, era el de la seva etapa de formació, com sol succeir a qui escriu i a qui no és capaç de fer-ho. Per aquest motiu, l'erosió provocada per l'abrupte canvi dels anys seixanta, l'agafà ja amb un peu a l'estrep, en un moment vital en el qual aquestes coses es registren ja de manera imperfecta. La malenconia per allò que s'ha perdut

la trobarem abastament als seus llibres, però l'explicació d'allò que estava passant hi manca.

Correspon a les generacions posteriors elaborar una teoria de la fi de l'Empordà de les sirenes i els pastors republicans que Pla va ironitzar, que Dalí va sublimar i congelar a la seva estilització academicista d'un Portlligat que ja no existeix, que Fages de Climent va cantar meravellosament i elegíaca al *Crist de la Tramuntana* i la *Sardana federal*. Allí on hi havia un pastor ara hi ha una grua, allí on hi havia una sirena ara hi ha una moto aquàtica. Més encara, allí on hi havia un inofensiu casino republicà ara hi ha una empresa immobiliària que desitja requalificar sòl agrícola si se li obre l'escletxa. Mentrestant l'administració es debat entre l'aparent necessitat d'escampar pals d'alta tensió i vies de comunicació ràpida per tot el país o salvar-ne un trosset, com si fos un pessebre, per a sostenir unes dècades més les idees mítiques que sobre nosaltres mateixos hem heretat. En aquestes circumstàncies crítiques, no podem saber si la idea d'un país que havia estat capaç de conciliar paisatge i humanitat podrà sobreviure.